

ІСТОРІЯ ПРОНИКНЕННЯ КИТАЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

У статті досліджується історія та шляхи входження китайських запозичень в англійську мову. Аналізуються історичні умови та періоди запозичень англомовним середовищем китайських слів, їхній кількісний та якісний склад, а також латинізація китайського письма.

Ключові слова: словниковий склад, запозичення, пряме/непряме запозичення, латинізація.

Посилення та укріплення ролі англійської мови в світі та її використання в якості мови-посередника для міжнародного спілкування в усіх сферах життя зумовили актуальність дослідження входжень в англійську мову східноазійських запозичень, зокрема, китайських. Їхня кількість на даний момент стрімко зростає у зв'язку з розширенням мовних, економічних, політичних, культурних та інших контактів між Китаєм та іншими англомовними країнами, зокрема США. За даними американського лінгвіста Г. Кеннона, китайська мова як джерело запозичень займає одинадцяте місце за кількістю одиниць, які з'явилися в англійській мові за останні роки. **Метою** нашої статті є прослідкувати історію входження китайських слів в англійську мову [10, с. 8].

Перші китайські запозичення кінця XVI – початку XVII століть потрапляють в англійську мову опосередкованим шляхом, через інші європейські мови, зокрема через голландську і португальську, оскільки представники цих націй набагато раніше почали проникати на територію Китаю. Згодом, після встановлення прямих англо-китайських мовних контактів, деякі слова проникали опосередкованим шляхом, часто через французьку мову. Франція, також як Великобританія, США і Росія, брала активну участь в боротьбі за сфери впливу в Китаї.

Прямі контакти Великобританії з Китаєм почалися у 1637 році з озброєного нападу британських судів на форти Гуанчжоу. Такого роду спроби проникнення до Китаю продовжувалися з боку Англії і наступні десятиліття, але особливого успіху не принесли.

Початком прямих китайсько-англійських мовних контактів можна вважати 1639 рік, коли англієць Джон Уенделл першим серед своїх співвітчизників відвідав Китай. Важливі торговельні відносини між двома країнами встановлюються тільки в 1684 році з появою першого британського форпосту в Кантоні.

У цей період в англійську мову входять китайські слова, що передавали назви товарів, які вивозилися з Китаю, зокрема, різноманітні сорти чаю: *bing*, *souchong*, сама назва чаю з амойського діалекту: *tea*, та з мандаринського: *ch'a*, назви фруктів і овочів: *litchi* – *китайський фрукт*, а також релігійні та філософські поняття: *t'ien* – *Провидіння, Бог*, назви китайських династій: *Shang*, *Yuan*.

На межі XVIII-XIX століть західні держави, у тому числі і Великобританія, наполегливо намагалися проникнути на китайський ринок, що становив для них величезний комерційний інтерес. У цей період торгівля із західними країнами велася тільки через місто-порт Гуанчжоу (за винятком торгівлі з Росією, яка здійснювалася через Кяхту).

Китайцям, що контактували з іноземцями, заборонялося навчати їх своїй мові або продавати книги, які могли бути використані для вивчення китайської мови та отримання інформації про країну.

У кінці XVIII століття, в 1793 році для того, щоб відправити відоме посольство лорда Маккартнея до Китаю, за китайськими перекладачами довелося посилати до Неаполя. На одному з посольських кораблів опинився Джордж Стаутон, одинадцятилітній син службовця Ост-Індської компанії, який вивчив основи китайської мови по дорозі з Неаполя до Китаю. Згодом, Дж. Стаутон служив в Гуанчжоу, де написав ряд китаєзнавчих праць. Серед китаєзнавців добре відомий його переклад цинської збірки кримінальних законів [3, с. 5].

Після повернення до Англії він припиняє свою наукову діяльність, тому першим ученим-китаїстом зазвичай вважають Роберта Моррісона (творця однієї з латинських транскрипцій китайського письма), сучасника і друга Дж. Стаутона.

Роберт Моррісон (1782-1834 рр.) прибуває до Китаю у 1807 році як перший протестантський місіонер. Досконало вивчивши китайську мову, він видає в 1815 році китайську граматику і з 1815 по 1823 роки – 6-томний китайсько-англійський словник.

У 1818 році в Маллаці за участю Р. Моррісона був організований перший англо-китайський коледж для підготовки китаїстів. З 1825 по 1828 рік Р. Моррісон викладав китайську мову в Лондоні. У 1828 році він повернувся до Китаю, де помер незадовго до першої Опіумної війни.

У 1823 році Королівське азійське об'єднання Великобританії та Ірландії відкрило відділення в Китаї: Китайське відділення Королівського азійського об'єднання (Гонконг, 1847 р.), Північно-китайське відділення (Шанхай, 1857 р.). Ці об'єднання займалися збором матеріалів про Китай, вивчали стародавні китайські книги.

Після поразки в першій Опіумній війні (1839-1842 рр.), приводом для якої послужила заборона китайського уряду на ввезення і продаж опіуму на території країни, Китай перетворюється на напівколонію західних держав.

В результаті набуття чинності Нанкінського договору (26 серпня 1842 р.), укладеного з Великобританією, Китай був вимушений відкрити для іноземної торгівлі чотири порти: Амой, Фучжоу, Нінбо, Шанхай – з правом постійного перебування в них британських підданих. Великобританія також отримала у вічне володіння острів Гонконг.

У 1844 році подібні угоди були підписані з США і Францією. Американці також добилися права ухвалення китайською стороною принципів консульської юрисдикції та екстериторіальності.

Поразка Китаю в другій Опіумній війні (1856-1860 рр.) змусила цинську владу відкрити ще одинадцять портових міст. Іноземці могли безперешкодно пересуватися територією Китаю і вести місіонерську діяльність.

Військові дії Англії і Франції у 1860 році, особливо захоплення китайської столиці Пекін, змусили Китай піти ще на значні поступки. У жовтні 1860 року Англії відійшов півострів Цзюлун, прилеглий до Гонконгу, для торгівлі був відкритий порт Тяньцзін. Китайський уряд також погодився на еміграцію китайських робітників (кулі). Початок імміграції китайців в англомовні країни припадає на кінець XVIII століття. Проте, масовий потік китайських іммігрантів в США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію починається після 1860 року, тобто в середині XIX століття. На даний час тільки в США нараховується 1500 тисяч китайців [5, с. 156].

На межі XIX і XX століть Англія закріпила за собою сферу впливу в південно-східній частині Китаю: у Вейхайвеї і басейні річки Янцзи [2, с. 117].

Після другої Опіумної війни у 1862 році в Пекіні був відкритий Перекладацький коледж [5, с. 73]. У Кембриджі у 1888 році з'явилася китаєзнавча кафедра, якою керував відомий дипломат-китаїст Томас Уейд (творець латинської транскрипції китайської писемності, що набула широкого розповсюдження в англомовних країнах), що, поза сумнівом, вказує на зацікавленість англійців в зміцненні не тільки торгових, але і англо-китайських мовних контактів.

Слова, що увійшли до англійської мови з початку Опіумних воєн до кінця XIX століття, відрізняються великою тематичною різноманітністю – велика кількість географічних імен, що перейшли в загальні назви англійської мови: *Amy* – *амойський діалект*, *Canton* – *житель Кантона, кантонський діалект*; релігійні і філософські поняття: *Lohan* – *буддистський святий*, нові сорти чаю: *oolong*, *oorack*, назви різних рослин: *ling* – *водяний каштан*, *pak-choi* – *вид капусти* і багато інших.

На початку XX століття Кембриджський університет висувається на перше місце як китаєзнавчий центр. Кафедрою китаєзнавства керує британський синолог Герберт Аллан Джайлс, який дещо модифікував латинську транскрипцію китайського письма, створену Т. Уейдом. Згодом система письма Уейда-Джайлса отримала широке визнання в англомовних країнах.

Різні китайські об'єднання того часу (Китайська асоціація, створена в 1889 році, Королівське об'єднання центральної Азії, що з'явилося у 1901 році, Китайське об'єднання, організоване в 1907 році) займалися дослідженням старовинних китайських текстів, історією китайського мистецтва, стародавньою історією Китаю.

Вивчення китайської мови велося для потреб торгівлі і дипломатії на спеціальних курсах при Кінгс-коледжі в Лондонському університеті і при Лондонській торговельній палаті, а також в спеціальних комерційних учбових закладах, наприклад, в коледжі Лондон-Сіті [3, с. 5].

Після китайської революції 1925-1927 років США починають тиснути Великобританію і розширювати свої позиції в Китаї. Після Другої світової війни Великобританія зберегла права тільки на Гонконг, який був переданий під юрисдикцію Китаю в 1997 році. До цього у Великобританії щорічно знаходилося на навчання близько десяти тисяч гонконзьких студентів, приблизно чотири тисячі студентів проходили стажування в Англії, Австралії і Канаді. Вони також стали джерелом появи нових слів в англійській мові.

На даний час після покращення відносин між Китаєм, Великобританією і США, вивчення англійської мови отримало широке розповсюдження не тільки в Гонконзі, але й у всьому Китаї, оскільки англійська мова є мовою міжнародного спілкування.

У XX столітті було запозичено багато слів, що відображають сучасне життя КНР: *Red Guard* – *хунвейбін*, *Min Yuan* – *назва підпільної комуністичної організації*, імена політичних лідерів Китаю набули переносного значення і вживаються як визначення стилю життя і навіть одягу Китаю: *Mao* – *буденний стиль в одязі*, *Sun Yat-sen* – *сучасний стиль в одязі*.

Слід зазначити, що, в основному, нові вливання в англійську мову йшли зі східних і південних районів Китаю, зокрема, з кантонського і гуандунського діалектів, оскільки в цій частині Китаю Англія і США мали найбільший вплив, і більшість іммігрантів приїжджали в англомовні країни саме з південно-східних районів Китаю.

Англійська мова поповнювалася новими китайськими словами як опосередкованим шляхом, так і безпосередньо при контакті китайців, англійців і американців, а також при контакті китайських іммігрантів з носіями англійської мови в США, Австралії і Новій Зеландії.

Перші спроби створення алфавітів китайської мови були зроблені християнськими місіонерами ще на початку XVII століття з метою ліквідації неписьменності серед населення Китаю і для вивчення китайської мови іноземцями.

У 1605 році при імператорові Шеньцзуні (Мінська династія) італійський місіонер Маттео Річчі (Mateo Ricci, 1552-1610 pp.) розробив перший фонетичний алфавіт для китайської мови на латинській основі [7, с. 21]. Він переклав китайською мовою уривки з Нового Заповіту, записавши їх паралельно ієрогліфами і латинськими буквами [8, с. 216]. Єзуїтський місіонер Нікола Триго (Nicolas Trigault, 1577-1628 pp.) модифікував систему латинського письма для китайської мови Маттео Річчі. У 1626 році він видає на китайській мові книгу «Допомога вуху і оку західних учених», в якій з європейської точки зору описується китайська фонетика. У цій книзі вимова китайських слів позначається за допомогою букв латинського алфавіту [9, с. 224]. Ще одна система латинізації китайської писемності була запропонована в 1815-23 роках британським протестантським місіонером Робертом Моррісоном (Robert Morrison, 1782-1834 pp.) [5, с. 88].

Пізніше проекти фонетичної транскрипції китайської мови створювалися у величезній кількості, як іноземцями, так і самими китайцями. У другій половині XIX століття місіонери в різних частинах Китаю створили для місцевих діалектів 17 проектів романізованого письма [7, с. 21]. Проте, ці досліди не мали великого успіху серед населення Китаю. Виключення складає тільки алфавіт для діалекту Амоя (Сяменя), створений у 1850 році. Цей алфавіт був широко розповсюджений в провінції Фуцзянь, а потім увійшов у вжиток на Тайвані [4, с. 392]. Кількість тих, що володіють цим алфавітом, становило сотні тисяч, а загальна кількість видань на цьому алфавіті – десятки тисяч [8, с. 217].

Перший алфавіт, що отримав визнання в Європі і Америці був створений Томасом Френсісом Уейдом (Thomas Francis Wade, 1818-1895 pp.) і вперше використаний в його книзі «Hsing Ching Lu, or Book of Experiments», виданої в Гонконзі у 1859 році. У 1912 році ця система письма була вдосконалена Гербертом Алланом Джайлсом (Herbert Allan Giles). Основою для даного алфавіту послужила система письма, розроблена Р. Моррісоном. До цього часу система письма Уейда-Джайлса була єдиною писемною системою китайської мови в англомовних країнах, оскільки з її допомогою можна затранскрибувати слова будь-якого діалекту китайської мови. Зараз цей алфавіт використовується на Тайвані для транскрибування власних назв.

Особливість алфавітної системи Уейда-Джайлса полягала у використанні діакритики: умлаут (*ü*), циркумфлекс (*ê*), перевернутий циркумфлекс (*ě*) і буква *h* в кінці складу після голосних. Тони позначалися цифрами поряд з складом, наприклад, *ma¹ ma² ma³ ma⁴ ma*. Для розмежування парних приголосних вживався апостроф. (У китайській мові диференціація по дзвінкості-глухості відсутня, парні приголосні протиставляються за наявності або відсутності придиху.) Наприклад, замість пар приголосних *g-k*, *b-p*, *d-t* використовувалися *k-k'*, *p-p'*, *t-t'*. Відповідно *Tao* (*dao*) вимовлялося як [dau], *T'ang* (*китайська династія Тан*) як [tæŋ], але *Ting* (*вид фарфору*) могло вимовлятися як [tiŋ, diŋ]. Такі невідповідності говорять про те, що ця система письма також не була досконалою.

Серед основних недоліків системи письма Уейда-Джайлса відзначають наступні: її основне спрямування полягає в роздільному написанні окремих ієрогліфів, а не в злитому написанні слів, що не завжди дозволяє з достатньою точністю визначити межу складоподілу; велика кількість діакритичних знаків робить її незручною з графічної точки зору, оскільки через їх часту втрату на письмі, текст може спотворитися [1, с. 301].

Проте, ця система письма є найпоширенішою в англомовних країнах. Вона до цих пір вживається в наукових і популярних виданнях і лише в останні десятиліття почала часто замінюватися пінїнем.

Інші системи письма, створені англійськими і американськими ученими, не набули широкого розповсюдження. Серед найбільш відомих можна назвати вже згадану вище транскрипцію китайських слів Р. Моррісона (1874 р.), систему Уільямса (Williams, 1900 р.), систему Баллера (Bailer, 1904 р.) [7]. Всі ці транскрипції вживались в навчальних посібниках і словниках даних авторів.

З 1892 року в Китаї з'являються проекти алфавітної писемності для китайської мови, запропоновані китайськими ученими. З 1892 по 1913 роки було опубліковано безліч систем письма на різній графічній основі. Більшість алфавітів складаються з рис, що входять до складу ієрогліфів, або нагадують скоропис [9, с. 246]; також були проекти, які базувались на латинській графіці, арабських цифрах, на довільних знаках [8, с. 230].

Загалом, кількість китайських запозичень в англійській мові, зафіксованих словниками, зокрема Оксфордським словником англійської мови, дорівнює 259 одиницям.

Перше китайське слово *galingale* [gæliŋgeil] – *ароматний корінь деяких східноіндійських рослин* потрапляє в англійську мову в 1000 році опосередкованим шляхом: китайська – персидська – арабська – французька – англійська мова. Аж до кінця XVI століття *galingale* залишається єдиним китайським запозиченням.

Наприкінці XVI століття в англійську мову проникає п'ять китайських слів: *Japan* – *Японія* (1577 р.), *li* [li:] – *японська міра відстані* (1588 р.), *litchi* ['li:tʃi] – *китайський фрукт* (1588 р.), *Tangut* ['tæŋgu:t] – *народність Тибету, що населяє північно-західний Китай* (1598 р.), *tea* – *чай* (1598 р.) через посередництво інших європейських мов, зокрема голландської. Два слова: *tea* і *Japan* настільки глибоко і міцно асимілювалися в англійській мові, що тільки за допомогою етимологічного аналізу можна встановити їх іншомовне походження. Зокрема, назва країни Японія була запозичена португальцями з китайської мови у формі *Jihpen*, скорочене від *Jih-peh-kuo*, – *країна народження сонця*. Потім у формі *Giapan* (1577 р.) слово було запозичене англійцями. У 1613 році воно набуває форми *Iapan* (*Japan*), *Jarron* – у 1653 році, форма *Japan* закріплюється до 1688 року. Японці називають

свою країну *Nippon* (*ni* ~ сонце + *pon* – джерело). Ця назва з'являється в англійській мові на початку XVIII століття, але тільки зараз воно почало широко вживатися.

XVII століття принесло в словниковий склад англійської мови 20 нових слів (зокрема дві кальки: *Middle Kingdom* – *серединне царство* (1613 р.) і *Son of Heaven* – *імператор Китаю* (1698 р.) і одну напівкальку: *chopstick* – палички для їжі (1699 р.)). Шість слів входять з 1613 по 1620 роки. Останні 14 слів – з 1669 по 1699 роки, в період становлення перших прямих англо-китайських мовних контактів.

Англійська мова запозичувала нові китайські слова (32 слова) впродовж всього XVIII століття. Така мала кількість входжень за сто років пояснюється відносною млявістю контактів, які здійснювалися, в основному, за допомогою англійських і китайських торговців. Англійські купці могли торгувати тільки в одному порту – Гуанчжоу, проникнення на територію континентального Китаю було заборонене. Загалом, нові слова могли проникати або опосередкованим шляхом, або через спілкування з китайськими торговцями.

У XIX столітті значно зростає кількість запозичень з китайської мови у зв'язку з активізацією і розвитком політичних, економічних і культурних відносин між Великобританією, США і Китаєм. У цей період англійська мова запозичила 82 китайських слова, зокрема три кальки: *foreign devil* – *будь – який іноземець, зазвичай білий, в Китаї* (1860 р.); *milk name* – *неофіційне ім'я, яке дають дитині, коли їй виповнюється місяць* (1836 р.); *Triad Society* – *Триада: секретне, часто кримінальне, співтовариство* (1821 р.).

Останнє запозичення XX століття, зафіксоване Оксфордським словником англійської мови: *Gang of Four* – *прізвисько чотирьох провідних членів компартії Китаю, звинувачених в смерті Мао Цзедуна, антиреволюційній діяльності*, датується 1976 роком. З 1900 по 1976 роки англійська мова запозичила 119 китайських слова, з них 23 кальки.

За останні два-три десятиріччя китайська мова вийшла на 11 місце за кількістю лексичних надходжень в англійську мову [10, с. 43]. Величезна кількість нових слів фіксується тільки спеціалізованими словниками нових слів, або словниками, укладеними вченими, що займаються вивченням східних запозичень [5].

Деякі, особливо найперші запозичення, такі як *tea*, *typhoon*, *ketchup* зафіксовані більшістю тлумачних і двомовних словників. Сфера їх вживання величезна. Проте, велика частина запозичень з китайської мови відома тільки фахівцям в тій або іншій сфері (медицина, філософія і т.д.), оскільки практично всіма запозиченнями є китайські реалії.

Слова, запозичені англійською мовою з китайської мови, можуть транскрибуватися за допомогою різних латинізованих систем китайської писемності. Використання тієї або іншої системи залежить від багатьох чинників, зокрема, наприклад, від поширеності її в певний період, від того, який діалект вона обслуговує. Нерідко є змішення декількох систем в написанні одного й того самого запозиченого слова, унаслідок цього слова з'являються декілька графічних варіантів. Наприклад, *tan* – *актор виконуючий жіночу роль в китайській опері* (система письма Уейда-Джайлса) – *dan* (пінїнь).

Список використаних джерел

1. Гальцев И.Н. Введение в изучение китайского языка. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1962. – 319 с.
2. Зарецкая С.И. Внешняя политика Китая в 1856-1860 годы: отношения с Англией и Францией. – М.: Наука, 1976. – 221 с.
3. Китаеведение Англии. – М.: Наука, 1977. – 187 с.
4. Малявин В.В. Китайская цивилизация. – М.: Астрель, 2000. – 632 с.
5. Прошина З.Г. Английский язык и культура народов Восточной Азии. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2001. – 476 с.
6. Саран А.Ю. Факторы формирования политики США и Англии в Китае. – Орел: Фолиант, 1996. – 150 с.
7. Сердюченко Г.П. Китайская письменность и ее реформа. – М.: Изд-во восточной литературы, 1959. – 55 с.
8. Софронов М.В. Введение в китайский язык. – М.: ИД «Муравей», 1996. – 256 с.
9. Яхонтов С.Е. История языкознания в Китае (XI-XIX вв.) / История лингвистических учений / Под ред. А.В. Десницкой, С.Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1981. – С. 224-247.
10. Cannon G. Chinese Borrowings in English // American Speech, A Quarterly of Linguistic Usage – Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press, Spring 1988. – Vol. 63. – №1. – P. 3-33.

The article deals with the history and ways of penetration of Chinese borrowings into the English language. The historical conditions and the main periods of borrowings, their qualitative and quantitative characteristics and the process of latinisation of Chinese spelling have been analyzed.

Key words: vocabulary system, borrowings, direct/indirect borrowing, latinisation.